

De
Oranje
Vrijbuiters

Een Utrechtse
Verzetsgroep

De
Oranje
Vrijbuiters

Ran van Reedt Dortland

Lode van Reedt Dortland

Koos van Reedt Dortland

Colofon

Dit document is in eigen beheer na eigen archiefonderzoek tot stand gekomen.

Copyright © 2020 R. W. H., L. W. J. & J. C. R. van Reedt Dortland

ISBN 9789464056570

Niets uit dit document mag worden openbaar gemaakt en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van een van de auteurs.

Fotoverantwoording:

De meeste foto's en afgebeelde documenten zijn afkomstig uit het bezit van de familie Van Reedt Dortland (part. coll.).

HUA: Het Utrechts Archief

OV: www.oranjevrijbuiters.nl

NIOD: Beeldbank Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie & Genocidestudies.

Foto-omslag: Het grafmonument van de Oranje Vrijbuiters in 1947 (part. coll.)

Omslagontwerp: R. W. H. van Reedt Dortland

Contact: rwhvanreedtdortland@hotmail.com

„Wo Recht zu Unrecht wird, wird Widerstand zur Pflicht“

Johann Wolfgang von Goethe (1749 – 1832)

Opgedragen aan alle Oranje Vrijbuiters
die tegen de Duitse onderdrukkers in verzet kwamen.

**Ik zal de halmen
niet meer zien
noch binden ooit
de volle schoven
maar doe mij in
den oogst geloven
waarvoor
ik dien**

A. Roland Holst

Inhoud:

Een woord vooraf	
1. 1943	9
2. Het Duitse repressiesysteem	21
3. De Oranje Vrijbuiters	31
4. De pater en de Jood	49
5. Een aanslag in Brabant	59
6. Nunspeet	73
7. De Ondergang	89
8. Een pand aan de Rijn	111
9. Het Verraad	125
10. Jan van der Voort	139
11. <i>...radikal und rasch...</i>	145
12. De Overlevenden	161
13. <i>Quid pro quo</i>	181
14. De Valkenier	199
15. De familie Rose	213
16. Joop de Heus	221
17. De Collaborateurs	245
18. De <i>Sachbearbeiter</i>	263
19. Na de Bevrijding	277
20. <i>Syllabus Errorum</i>	285
21. Nawoord	297
22. Bronnen en bibliografie	299
Bijlagen	301

Een woord vooraf

De Tweede Wereldoorlog ligt inmiddels 75 jaar achter ons maar dat betekent niet dat in ons land de belangstelling voor ‘de oorlog’ is verflauwd. Het tegendeel lijkt soms zelfs het geval. Dat wordt ongetwijfeld mede veroorzaakt doordat het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) onder beheer van het Nationaal Archief (NA) te Den Haag onder zekere praktische restricties (die in 2025 worden opgeheven) openbaar is geworden..

In het NA wacht ruim vier kilometer aan dossiers om te worden onderzocht. Dat het Nederlandse bestuur, direct na de oorlog, zo iets omvangrijks als de Bijzondere Rechtspleging, met al haar tekortkomingen, van de grond heeft weten te krijgen dwingt respect af. Gelet op de tamelijk grootschalige collaboratie van de Nederlandse politie waren er in mei 1945 kennelijk nog voldoende ‘goede’ rechercheurs voorhanden. Ook is opvallend dat veel delinquenten reeds kort na de bevrijding zijn aangehouden hetgeen de doelmatigheid van het opsporingsapparaat illustreert.

Voor onderzoek naar een Nederlandse verzetsgroep is het CABR onontbeerlijk met name als de groep is ‘opgerold’ en de meeste van haar leden in het verlengde daarvan zijn geëxecuteerd. Wie behoorden tot de groep, waaruit bestonden de verzetsdaden, waarom en hoe zijn de groepsleden aangehouden: vragen waarop het CABR doorgaans het antwoord geeft.

Waarom hebben wij onderzoek gedaan naar de Oranje Vrijbuiters? De schrijvers staan in een familierelatie tot twee van de leden van de groep waarvan er een op 29 februari 1944 is geëxecuteerd en de ander, na een verblijf in twee concentratiekampen, de oorlog heeft overleefd. Deze gruwelijke feiten zijn vanzelfsprekend tot het ‘weefsel’ van de familie gaan behoren. Zoals voor de oorlogsgeneratie gebruikelijk, was het verzetswerk niet het regelmatige onderwerp van een diepgaand gesprek maar in flarden kregen wij, geboren tussen 1945 en 1952, er wel over te horen.

Feit en fictie dreigen in overgeleverde verhalen nog wel eens vermengd te raken. Het openbaar worden van het CABR heeft ons de gelegenheid geboden bronnen te raadplegen die nog ‘op de huid’ van de Oranje Vrijbuiters hebben gezeten: met name groeps- en familieleden en de beampten van de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst (Sipo-SD)* die zich met hun vervolging hebben beziggehouden. Het materiaal doorvorschend zijn we op de onvermijdelijke dwarsverbanden gestoten, in het bijzonder de verzetsgroep de Valkenier uit Roermond. Ons onderzoek heeft zich dan ook niet tot de Oranje Vrijbuiters beperkt.

De Oranje Vrijbuiters zijn gelukkig niet in de anonimiteit verdwenen. De achttien op 29 februari 1944 geëxecuteerde groepsleden zijn op 1 maart 1946 herbegraven in een gemeenschappelijk graf in Utrecht. De herinnering wordt levend gehouden door de actieve *Stichting Eregraf en Monument Oranje Vrijbuiters* (www.oranjevrijbuiters.nl) en wij zijn in het bijzonder de oprichter, de heer Henk Kerkhof, dank verschuldigd.

Ook is ons bij het onderzoek van het CABR gebleken dat de bij ons bekende groep Oranje Vrijbuiters veel groter geweest moet zijn dan altijd is aangenomen.

Onze *primaire* bronnen, dat wil zeggen alle processen-verbaal, officiële stukken, brieven, et cetera, uit de archieven zijn letterlijk overgenomen in de ambtelijke stijl en spelling van die tijd en worden 'cursief' inspringend weergegeven. Omwille van de leesbaarheid is gekozen voor het gebruik van voetnoten.

Dit onderzoek is uitsluitend mogelijk geweest door raadpleging van het CABR, de archieven van het NIOD en van de gemeente Nunspeet: wij zijn de medewerkers van het Nationaal Archief in Den Haag, het Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie en Genocidestudies in Amsterdam en het Gemeentearchief van Nunspeet dan ook dank verschuldigd. De meezeer van dit boek, de historicus drs. Caroline van Reedt Dortland, heeft de laatste 'punten op de i' gezet.

Utrecht, 4 mei 2020

PROCLAMATIE VAN DE

Hare Majesteit de Koningin heeft de volgende
proclamatie uitgevaardigd:

Mijn volk.

KONINGIN

Nadat ons land met angstvallige nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen en terwijl het geen ander voornemen had dan deze houding streng en consequent vol te houden, is in den afgelopen nacht door de Duitsche weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan. Dit niettegenstaande de plechtige toezegging, dat de neutraliteit van ons land zou worden ontzien, zoolang wij haar zelf handhaafden. Ik richt hierbij een vlammeud protest tegen deze voorbeeldenlooze schending van de goede trouw en aantasting van wat tusschen beschaafde staten behoorlijk is. Ik en Mijn regeering zullen ook thans onzen plicht doen. Doet gij den uwen, overal en in alle omstandigheden, ieder op de plaats waarop hij is gesteld, met de uiterste waakzaamheid en met die innerlijke rust en overgave, waartoe een rein geweten in staat stelt.

N

ilde
vol-

che
eg-
tele
eer
vol-
oo-
che

1. 1943

Geen periode in de Nederlandse Geschiedenis is zo intensief onderzocht als de jaren van Oorlog en Bezetting 1940 – 1945. Ondanks een strikte politiek van neutraliteit – wat ons land tijdens de (Eerste) Wereldoorlog buiten de strijd had gehouden – schonden de Duitsers met een brute overval op ons land op 10 mei 1945 onze integriteit. Dr. Loe de Jong heeft met zijn *opus magnum Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog* van 14 delen deze periode indringend beschreven en een onmiskenbaar stempel op de geschiedschrijving over de Bezetting 1940-1945 gedrukt.

Er ontstond tijdens de Duitse bezettingsjaren een duidelijke scheidslijn tussen ‘goed’ en ‘fout’, tussen verzet en collaboratie, verzet dus tegen de nazionderdrukking enerzijds en collaboratie met het nazibewind anderzijds. Neutraal blijven en de Duitse bezetters negeren bleek niet mogelijk: iedere Nederlander kreeg vroeger of later te maken met onderdrukkende en vrijheid beperkende maatregelen. In de begintijd was de bevolking over het aangedane onrecht nog in shock en probeerde zo goed mogelijk de draad van het dagelijkse leven weer op te pakken. Het mislukte Duitse streven om de Nederlandse bevolking voor het nationaalsocialisme te winnen, leidde ertoe dat de zogenaamde *gelijkschakeling* vanaf 1941 in toenemende mate gepaard ging met pressie en repressie. Ook het reorganiseren van beroepsgroepen (artsen, kunstenaars) naar nationaalsocialistische snit liep eveneens in grote lijnen voor de bezetters op een fiasco uit: het stimuleerde juist het verzet daartegen.

Wielenga, hoogleraar te Münster, heeft bezettingsperiode in vier fasen onderverdeeld:¹

1. nederlaag, acceptatie en accommodatie: 10 mei 1940 – februari 1941 (De Februaristaking).
2. toenemende onderdrukking, confrontatie en Joden deportaties: maart 1941 – voorjaar 1943.
3. groeiende Duitse exploitatie en uitbreiding van het verzet: voorjaar 1943 – september 1944.
4. frontgebied, Hongerwinter, totale chaos en ontreddering: september 1944 – 5 mei 1945.

De verzetsgroep met de naam ‘Oranje Vrijbuiters’ heeft zich vooral aan het eind van de tweede en aan het begin van de derde periode gemanifesteerd.

1943

Het jaar 1943 kan uit historisch oogpunt in veel opzichten als een zogenaamd *scharnierjaar* worden beschouwd, een jaar dat zowel in nationaal als internationaal perspectief hét keerpunt in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog zal blijken te zijn geweest.

Al voor 1943 ontstaan er verschillende illegale verzetsgroepjes die zich vooral gericht hebben op semimilitaire activiteiten: spionage, overvallen, en in een heel enkel geval liquidatie. Maar het illegale verzet komt pas tot volle wasdom in het voorjaar van 1943, wat

---

¹ Wielenga, F.: *Die Niederlande. Politik und politische Kultur im 20. Jahrhundert*. (Münster 2009): 146.

samen hangt met de ontwikkelingen op de militaire fronten: de Slag om Stalingrad en de geallieerde invasie in Italië. In februari 1943 gaat het Duitse Zesde Leger definitief bij Stalingrad ten onder; en inmiddels heeft het leger de Duitse economie van bijna een derde van zijn actieve arbeidspotentieel beroofd.² Aanvulling kan daardoor alleen via dwangarbeid verkregen worden. In juli 1943 volgt na een nederlaag van de ‘As-mogendheden’ Duitsland en Italië in Noord-Afrika de geallieerde invasie op Sicilië en kort daarna trekt Italië zich uit de strijd terug. Duitsland staat er vanaf dat moment verder vrijwel alleen voor en het groeiend besef van een dreigende ondergang doet de Duitse repressie verder toenemen. ‘Voor de herfstblaadjes vallen ...’ wordt de hoop van veel Nederlanders ‘... komt er een geallieerde landing en de ineenstorting van het Nazirijk.’

Als gevolg van het verlies van eigen arbeidspotentieel willen de Duitsers de zogenoemde *Arbeitseinsatz* aanzienlijk gaan opvoeren. Als protest tegen Duitse dwang en het ook opnieuw in krijgsgevangenschap terugvoeren van 200.000 Nederlandse ex-militairen breken er eind april 1943 omvangrijke stakingen uit (*April-meistakingen*). Veel mannen komen intussen voor de keuze te staan: in Duitsland gaan werken of onderduiken. En aangezien men vrij algemeen de verwachting koestert dat de oorlog niet lang meer zou kunnen duren, kiezen er velen voor de laatste optie.

Tijdens de tweede fase van de bezetting verhoogt de bezetter de druk op de bevolking en wordt de algemene stemming dan ook ‘agressiever anti-Duits’. De verder verslechterende levensomstandigheden en een aantal Duitse maatregelen die de bevolking als ‘roof’ en ‘dwangarbeid’ ervaart, betekent een positie kiezen tussen aanpassing of verzet waaraan dus niet meer te ontkomen valt. De verzetsgroepen nemen verder in aantal en omvang toe en worden ook meer dan voorheen door de bevolking gesteund.

Verzet en illegaliteit

In 1943 worden dus een groot aantal (dwang)maatregelen van de bezetter in toenemende mate als onrechtvaardig ervaren. Te noemen valt onder meer de eerdergenoemde gedwongen tewerkstelling in Duitsland (met inschakeling van de lokale Arbeidsbureaus), maar ook het willekeurige vorderen (‘stelen’) van fietsen voor het Duitse leger; het afgedwongen inleveren van koperen, tinnen en bronzen siervoorwerpen (maar ook alle kerkklokken) om er munitie van te produceren; van alle radiotoestellen in mei; het al genoemde terugvoeren van het Nederlandse leger in krijgsgevangenschap - ten behoeve van dwangarbeid; het gedwongen tekenen van een ‘loyaliteitsverklaring’ door studerende die anders van hoger onderwijs uitgesloten worden, gevolgd door het sluiten van alle universiteiten; het tijdens de April-meistaking afkondigen van een zogenaamd *Polizeistandgericht* waarbij willekeurige burgers geëxecuteerd zullen worden, et cetera. De sterke toename van het aantal onderduikers blijkt niet alleen een indicatie van de groeiende anti-Duitse stemming maar tegelijkertijd ook een impuls voor het verzet. De onderduikers moeten immers geholpen worden aan adressen, valse papieren en distributiebescheiden maar ook aan geld voor voeding en soms een vergoeding voor onderduikgevers die dat lang niet altijd onbaatzuchtig doen.

---

² Plicht, Elias van der: *1943, onderdrukking en verzet* (Amsterdam 2018): 60. Van 25 miljoen naar 17 miljoen.

Na de *tweede fase van toenemende onderdrukking, confrontatie en Joden-deportaties* (maart 1941 – voorjaar 1943) gaat begin 1943 de illegaliteit zich beter organiseren vanwege het groeiend inzicht dat professionalisering bittere noodzaak is. Het resultaat: onder meer de oprichting van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO, eind 1942) en de daaraan gelieerde Landelijke Knokploegen (LKP, augustus 1943). Deze knokploegen zijn lokaal en regionaal van opzet en hun voornaamste taak wordt het ‘kraken’ van Gewestelijke Arbeidsbureaus (GAB; ontwrichting van de uitzending voor de *Arbeitseinsatz*), van distributiekantoren (distributiebonkaarten, lege identiteitspapieren, stempels, zegels, et cetera) en van wapendepots; later ook over op bevrijdingsacties van gevangenen. De LO begint zich eind 1943 te specialiseren in drie secties: *Persoonsbewijzensectie* voor het verstrekken van vervalste persoonsbewijzen; een *Falsificatiesectie* die alles namaakt en een *Centrale Opsporingsdienst* die het opsporen en – later – liquideren van verraders en het verzamelen en doorgeven van allerlei inlichtingen tot zijn taken rekent.

De Oranje Vrijbuiters kunnen eigenlijk min of meer als een voorloper van dit georganiseerde verzet beschouwd worden: zij hielden zich al in een vroeg stadium bezig met overvallen op distributiekantoren (Huizen, IJsselmuiden, Schoonhoven), hulp aan – vooral Joodse – onderduikers (Epe, Woerden en Utrecht) en het uitvoeren van diverse al dan niet succesvolle liquidaties zoals onder meer een poging op de beruchte politiemann Evert Drost, ‘de Schrik van Zeist’. In het voorjaar van 1943 gaat deze groep nauw met de Landelijke Organisatie samen werken en wordt een van de oprichters van de Oranje Vrijbuiters – Frits Meulenkamp alias Frits van Kampen – een van de districtsleiders van de opgerichte LKP.

Dr. Loe de Jong heeft een analytisch onderscheid tussen enerzijds ‘verzet’ en anderzijds ‘illegaliteit’ gemaakt.³ ‘Verzet’ noemt hij elk handelen waarmee de bezetter gehinderd werd om zijn doelstellingen te verwezenlijken. Een zeer ruime definitie dus, omdat daarmee elk gedrag gericht tegen de gelijkschakeling (pers, radio), economische exploitatie, deportatie van joden et cetera kan worden geduid als een daad van verzet.

Van ‘illegaliteit’ spreekt De Jong als dat verzet in georganiseerd verband plaatsvond. Tot de groep van ‘illegale werkers’ rekent hij alleen diegenen die in een dergelijk verband – zoals bijvoorbeeld de Oranje Vrijbuiters - opgenomen en daarin ook actief geweest zijn. Ter verduidelijking: iemand die onderduik verschaft pleegt wel verzet maar was nog geen ‘illegale’ werker. Daartoe moet hij ook actief binnen een verzetsorganisatie geweest zijn. De onderduiker pleegt verzet door met zijn gedrag de doelstellingen van de bezetters te dwarsbomen, bijvoorbeeld door zich te onttrekken aan de gedwongen *Arbeitseinsatz*, maar blijft hij verder passief dan is hij geen illegale werker.⁴ Met deze definitie in de hand kan men stellen dat er vele honderdduizenden Nederlanders in meer of mindere mate ‘verzet’ gepleegd hebben (er zijn alleen al naar schatting 350.000 onderduikers geweest) maar dat in vergelijking daarmee is het aantal illegale werkers – ‘verzetsstrijders’- is gering. De Jong schat dat er tot september 1944 maar 25.000 illegale werkers geweest zijn. Van die groep zijn er circa 10.000 gearresteerd en daarvan kwamen ongeveer 6000 personen om het leven door executie, represaille of sterfte in concentratiekampen. Na de invasie in Normandië groeit het

---

³ Jong de, L.: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 7; 1005 e.v.

⁴ *Ibidem*, 994 e.v.

aantal verzetsstrijders tot 45.000 maar zij lopen dan ook veel minder risico dan die uit de beginperiode, enerzijds door professionalisering van de organisaties en anderzijds door verzwakking en vlucht van diverse Duitse opsporingsinstanties zoals de *Sipo/SD* naar het oosten van ons land (*Sipo/SD* verhuisde zijn zetel van Den Haag naar Enschede), aldus Loe de Jong en Hans Blom (destijds beiden directeur van het NIOD).⁵

Deze spotprent uit de illegale pers over de *gelijkgeschakelde* pers verscheen bij de Val van Kiev (Oekraïne) in het najaar van 1943. Het Duitse Ministerie voor Propaganda bepaalde de inhoud in de ‘officiële’ landelijke dagbladen. (Cartoon Internet)

Jodenvervolging

Een van de speerpunten van het Duitse nationaalsocialistische beleid was het uitroeien van de Joodse gemeenschap in Europa. Op het waarom van deze rabiaat-Duitse Jodenhaat wordt hier verder niet ingegaan. Vastgesteld is dat er in Nederland in 1941 nog 140.000 geregistreerde ‘voljoden’ waren waarvan er uiteindelijk tot september 1944 107.000 in 102 transporten naar vernietigingskampen in Polen gedeporteerd zijn. 102.000 Nederlandse Joden zijn daar omgebracht (75%), slechts 5000 Nederlandse Joden hebben de vernietigingskampen overleefd. 24.000 Joden doken onder en daarvan hebben er 16.000 de Bevrijding gehaald, 8000 zijn door verraad of anderszins alsnog gearresteerd. 16.500 Joden werden door een gemengd huwelijk of een andere uitzonderingsregel gered en 500 waren na het beëindigen van de deportaties in begin september 1944 in Westerbork achtergebleven en daar bevrijd.

In vergelijking met andere ons omringende landen steekt het percentage van 75% schril af. Voor België is dat 40%, voor Frankrijk 25% terwijl dat voor Denemarken vrijwel nihil is omdat de Deense Joden collectief over de Sont naar het neutrale Zweden wisten te ontkomen.

⁵ Blom, J.C.H.: *Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940-5 mei 1945*, in: *Crisis*, 88.

Historici, en met name Loe de Jong, hebben zich intensief met de vraag bezig gehouden *waarom* er relatief zo veel Nederlandse Joden omgebracht zijn.

Al kort na onze capitulatie worden de Joden gedwongen aan het arbeidsproces onttrokken, lees: ontslagen. Daarna volgt een periode van isolatie en uitsluiting: zij mogen niet meer dit of dat doen, of daar komen. Er komt een algemeen reisverbod, zowel lokaal als nationaal, een verplichting tot het dragen van een zogenaamde Jodenster en op het persoonsbewijs komt een rode letter 'J' te staan. Verder moeten zij vermogensbestanddelen van boven de f. 250,- inleveren en bezittingen bij de roofovername *Lippmann-Rosenthal & Co.* in Amsterdam (de *LiRo*-bank) laten registreren. De in de zomer van 1942 ingestelde 'Joodse Raad' blijkt voor de bezetter een nuttig instrument om allerlei registraties uit te laten voeren en om als doorgeefluik van allerlei maatregelen te kunnen dienen.

In de loop van 1942 gaan de Duitsers er daadwerkelijk toe over om alle Joden via het doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen in Oost-Europa te deporteren. De Nederlandse bevolking blijft onder dat alles vrij passief. Zo blijkt het voor joden bijvoorbeeld veel moeilijker om een geschikt onderduikadres (en meestal tegen vergoeding) te vinden dan voor niet-Joden en als de deportaties goed en wel op gang gekomen zijn, moet er nog een omvangrijk en functionerend hulpnetwerk komen. Pas in de loop van 1943, als de meeste joden al uit Nederland verwijderd zijn en Duitse onderdrukings- en terreurmaatregelen massale vormen beginnen aan te nemen en ook de levensomstandigheden voor niet-Joden ernstig gaan verslechteren, dan pas komt ook de hulp aan Joodse onderduikers goed op gang.

Ten slotte, zonder verder dieper op de Jodenvervolging in te willen gaan, kunnen er vier factoren geïdentificeerd worden die, naar de historici nu aannemen, bepalend zijn geweest voor dat hoge percentage joden dat de oorlog niet heeft overleefd.⁶ Dat zijn:

1. In tegenstelling tot de ons omringende landen krijgt Nederland geen militair, maar een burgerlijk bezettingsbestuur. Dat bestuur, ook wel de 'Oostenrijkse connectie' genaamd, bestaat uit een groot aantal rabiate antisemieten en fanatieke aanhangers van de nationaalsocialistische leer en hebben 'korte lijntjes' naar de organisatoren en planners van de moord op de joden van het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn: Adolf Eichmann en Ernst Kaltenbrunner, beiden afkomstig uit het Oostenrijkse Linz. Daardoor bestaat er een grotere eenstemmigheid over de Jodenvervolging dan met een militair bestuur (zoals België had) verwacht zou kunnen worden.
2. De grondige werkwijze van de Nederlands bureaucratie die uiterst correct de wensen en eisen van de bezetter uitvoert. De bevolkingsadministratie was nagenoeg sluitend; er is door de 'superambtenaar' Jacob Lentz (1894 – 1963) een *persoonsbewijs* ontworpen dat moeilijk te falsifiëren valt en de Duitsers tot voorbeeld heeft gestrekt. De Nederlandse bevolking is traditioneel volgzaam en heeft achting voor gezag en autoriteit. Ook de politie werkt op uitzonderingen na ijverig met de bezetter mee bij het oppakken van Joden en onderduikers, en haar top telt relatief veel sympathisanten van NSB en/of andere collaborerende organisaties.

---

⁶ Wielenga, *Niederlande*, 171-2.

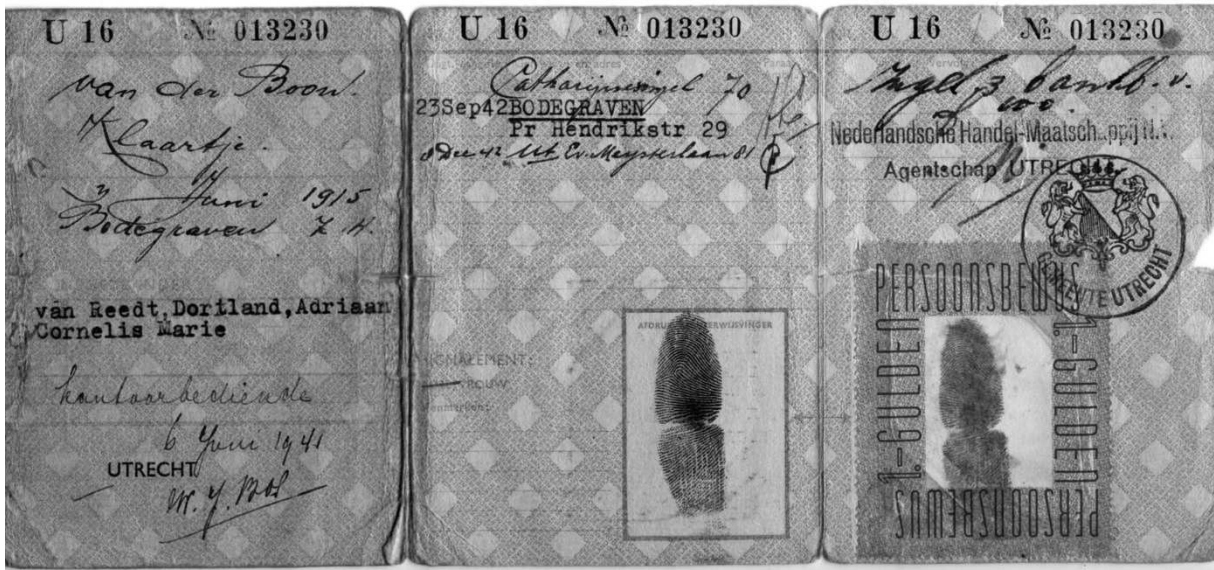
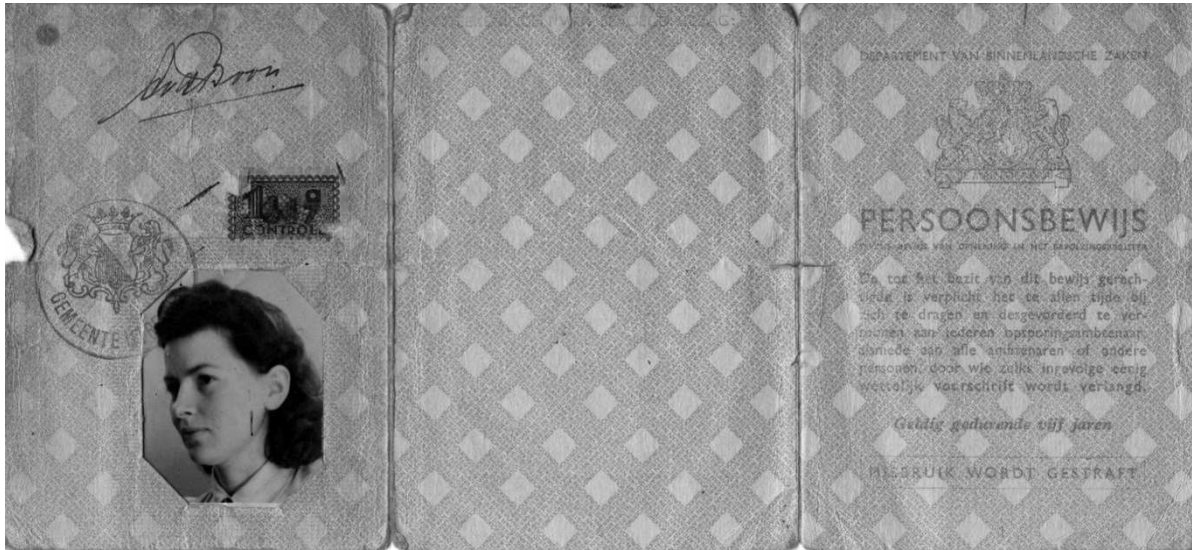
3. Ook de verzuiling en de plaats van de joden in de vooroorlogse samenleving blijkt een factor: de assimilatie van de Joden is groot, het politiek-antisemitisme in ons land zwak en de Joden hebben zich in Nederland altijd veilig gevoeld. Die verzuiling naar godsdienst en/of politieke voorkeur heeft voor 1940 de Joden al in een geïsoleerde positie gebracht waardoor ze veel op elkaar aangewezen zijn en weinig hulp van buiten de groep kunnen verwachten.
4. Als gevolg van de assimilatie zijn de Nederlandse Joden evenzeer ‘gezagsgetrouw’ en gehoorzamen zij vaak blindelings hun leiders van de Joodse Raad.

Dat de ongunstige geografische structuur en ligging van Nederland onderduiken en/of uitwijken naar veiliger gebied (zoals Zwitserland, Engeland of Zweden) een belangrijke rol heeft gespeeld wordt sterk betwijfeld. Wel speelt een negatieve rol dat meer dan 50% van de Joodse bevolkingsgroep op één plek (Amsterdam) woont en zij al snel in een val zitten waaruit ontsnappen nauwelijks meer mogelijk is.

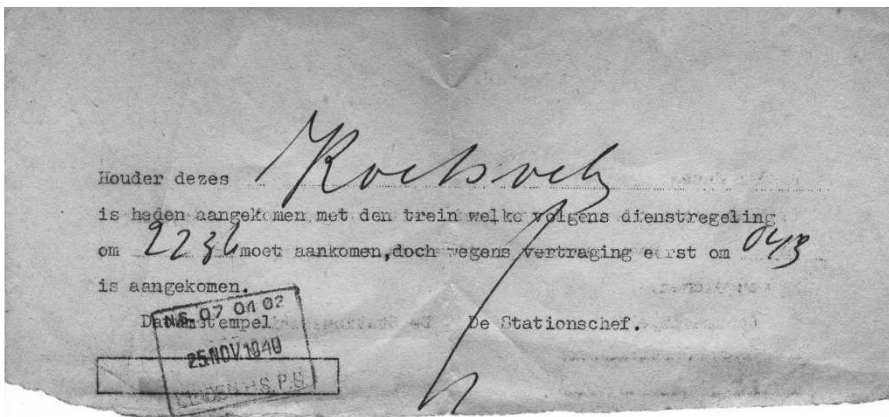
1943: uiting van rabiaat-antisemitisme. Het Centraal Israëlitisch Weeshuis te Utrecht, waarvan de bewonertjes op 15 oktober 1942 naar een vernietigingskamp afgevoerd waren, onder geklad. Adres: Nieuwegracht 92 schuin links tegenover het hoofdkwartier van de Oranje Vrijbuiters op nr. 151. (HUA cat. nr. 811879, Bruschwiler)

Links: 1943, voor Joden verboden. Park Oog in Al in Utrecht tegenover hoek Mozartlaan – Beethovenlaan Er had al eens als protest over geschilderd gestaan: voor NSB'ers verboden. (Foto HUA. Cat. nr. 97832, P.J. de Graaf)

Het door de Nederlandse ambtenaar Lentz ontworpen *persoonsbewijs* dat iedere Nederlander bij zich moest dragen was gekoppeld aan een centraal registratiesysteem en kon slechts met grote moeite worden nagemaakt. De Joden kregen er een grote rode 'J' in- en op gestempeld. (Part. coll.)

De door de bezetters ingestelde 'avondblok' kende ook zo z'n problemen: in geval van vertraging van de trein moesten alle passagiers langs de stationschef om een 'bewijsje' te halen ingeval ze op weg naar huis aangehouden zouden worden.

B BIJZONDERHEDEN
(desgewenst in te vullen door den burgemeester of den aangewezen ambtenaar).

J N^o: 1298

Het bedrag van de metaalwaarde der aan ommezijde vermelde hoeveelheden ingeleverde metalen, is aan mij, rechthebbende voldaan op _____ te _____ (handtekening)

Dit deel B van de oproeping strekt den opgeroepene, c.q. den inleveringsplichtige tot bewijs.

TER ZORGVULDIGE BEWARING TERUGGEGEVEN

Aan *Metallurg. L. Dr. Dr. J. van der Meulen*
Adres *Dr. Brakel 10*

te _____

UTRECHT 1941

NIET ZELF INVULLEN

B INGELEVERDE METALEN

SOORT	Gewicht in kilogrammen en/of decimalen van kilogrammen	TOTALEN
a. koper . . .	X	X
b. messing		
c. nikkel . . .		
d. tin		
e. lood		
f. leggingen		

De ondergetekende verklaart, dat de opgeroepene c.q. de inleveringsplichtige of de leden van het gezin of van de samenwoning, geen (andere) aan de verplichting tot inlevering onderworpen metalen voorwerpen bezit(ten).

Paraf. burgemeester of aangewezen ambtenaar

Paraf. *Burg. A. A.*

Paraf. *Burg. A. A.*

Paraf. *Burg. A. A.*

FORMULIER, model II verstrekt voor aanmelding voorwerpen van hoge wetenschappelijke geschiedkundige of kunstwaarde of als waardevol volksgoed te beschouwen voorwerpen, op _____

Paraf. *Burg. A. A.*

Paraf. *Burg. A. A.*

Paraf. *Burg. A. A.*

Nog zo iets: verplicht inleveren van metalen siervoorwerpen. Veel koperen potten en pannen werden in de tuin begraven. Hier voor- en achterzijde van zo'n verklaring over het bezit van halfedel metalen die iedereen bij de gemeente moet inleveren. En men krijgt een habbekrats voor het ingeleverde vergoed. Het metaal hebben de Duitsers nodig voor hun wapenproductie. (Part. coll.)

dappelen	Aardappelen	Aardappelen	Aardappelen	Aardappelen	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH
4	45	46	47	48	48 ^A	47 ^A	46 ^A	45 ^A	44 ^A	43 ^A	42 ^A	41 ^A
dappelen	Aardappelen	Aardappelen	Aardappelen	Aardappelen	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH
4	45	46	47	48	48 ^B	47 ^B	46 ^B	45 ^B	44 ^B	43 ^B	42 ^B	41 ^B
GEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	VOEDINGSMIDDELEN VOOR HOUDERS VAN INLEGVELLEN GA 401							
56	261	266	271	276	11e EN 12e PERIODE 1944 (1 OCTOBER - 25 NOVEMBER)							
GEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE
57	262	267	272	277	A95	A95	A91	A89	A87	A85	A83	A81
GEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE
58	263	268	275	278	A96	A94	A92	A90	A88	A86	A84	A82
GEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	BONKKAART KA411-412							
59	264	269	274	279								
GEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN	ALGEMEEN								
60	265	270	275	280								
	BOTER	BOTER	BOTER		BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD
	45 ^A	46 ^A	47 ^A		48 ^{A(4)}	47 ^{A(4)}	46 ^{A(4)}	45 ^{A(4)}	44 ^{A(4)}	43 ^{A(4)}	42 ^{A(4)}	41 ^{A(4)}
	45 ^B	46 ^B	47 ^B		48 ^{A(3)}	47 ^{A(3)}	46 ^{A(3)}	45 ^{A(3)}	44 ^{A(3)}	43 ^{A(3)}	42 ^{A(3)}	41 ^{A(3)}
	BOTER	BOTER	BOTER		48 ^{A(2)}	47 ^{A(2)}	46 ^{A(2)}	45 ^{A(2)}	44 ^{A(2)}	43 ^{A(2)}	42 ^{A(2)}	41 ^{A(2)}
RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	48 ^{A(1)}	47 ^{A(1)}	46 ^{A(1)}	45 ^{A(1)}	44 ^{A(1)}	43 ^{A(1)}	42 ^{A(1)}	41 ^{A(1)}
100	A101	A102	A103	A104	48 ^B	47 ^B	46 ^B	45 ^B	44 ^B	43 ^B	42 ^B	41 ^B
TAPPEMELK	TAPPEMELK	TAPPEMELK	TAPPEMELK	TAPPEMELK	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD
4	45	46	47	48	48 ^B	47 ^B	46 ^B	45 ^B	44 ^B	43 ^B	42 ^B	41 ^B

Ongebruikte distributiezegels uit de periode 1 oktober tot 25 november 1944. Men kreeg een beperkt aantal zegels voor voedingsmiddelen, textiel, schoenen en brandstoffen (kolen) toegewezen. De overheid verschafte een zogenaamde distributiestamkaart waar bij een aankoop deze zegels opgeplakt werden. De bezetter hoopte op deze manier de illegalen van hun voedingsmiddelen te beroven. Met het 'kraken' - overvallen op distributiekantoren - door het verzet werden zowel deze zegelvellen als ongebruikte stamkaarten bemachtigd. De aldus verkregen distributiebescheiden verdeelde de LO dan onder onderduikers zodat men voedsel voor hem of haar kon kopen. Van de periode september 1944 tot mei 1945 waren er wel voldoende bonnen in omloop maar was er door de Duitse blokkade onvoldoende voedsel in West-Nederland (de Hongerwinter) aanwezig.⁷ (Part. coll.)

⁷ De Jong, *Koninkrijk*, 674-9.

Winter 1943/44: een typisch beeld van verarming uit de oorlogsjaren. Hoek Everard Meysterlaan/Franz Schubertstraat in Oog in Al. Benzine was zeer schaars, autoverkeer lag stil, een koets is als '1 pk taxi' vanaf het station gearriveerd en zet de passagiers af; op de achtergrond bij de bushalte een stadsbus van lijn 4 met er achter op een aanhanger een houtgenerator. Daar weer achter een boomgaard die in de hongerwinter van 1944/1945 door de wijkbewoners gekapt werd om aan hout voor de kachel te komen. In de Franz Schubertstraat woonde Klaas Postma en rechts om de hoek in de Goethelaan Roel Abma. Deze foto werd genomen vanaf het balkon Ev. Meysterlaan 81. (part. coll.)

Liquidaties

In de loop van 1943 vindt een epidemie van moordaanslagen op hooggeplaatste collaborateurs en foute politiemensen in Nederland plaats. Groeiend verzet lokt een toenemende repressie van de bezetter uit en er ontstaat een spiraal van geweld. Kortom: radicalisering van beide kanten. In negen maanden tijd - tussen 1 februari en 1 oktober 1943 - turft het NSB-orgaan *Volk en Vaderland* 40 [sic] aanslagen, al dan niet met dodelijke afloop. Op de volgende pagina staat een deel van deze gepubliceerde lijst waarvan er tenminste al twee à drie op het conto van de Oranje Vrijbuiters geschreven kunnen worden: de dodelijke aanslag op het echtpaar Den Oudsten en de mislukte poging tot liquidatie van het echtpaar Boeyenga in Leeuwarden.⁸ Veel aanslagen echter zijn uit de gelijkgeschakelde pers gehouden om geen voorbeeldfunctie te bieden.

Bekende en aandachttrekkende aanslagen in 1943 zijn die op oud-generaal Hendrik Seyffardt – 'ere' commandant van het Vrijwilligers Legioen Nederland - in Den Haag; op Musserts gevolmachtigde voor Volksvoorlichting Herman Reydon met zijn vrouw in Voorschoten (beide aanslagen door verzetsgroep CS-6), beiden begin februari 1943; op de Utrechtse 'foute' hoofdcommissaris van politie Kerlen - door Truus van Lier op 3 september, om er maar enkele te noemen. En dan zijn nog niet eens opgenomen aanslagen op enkele *v-Männer* (Sipo/SD infiltranten) als De Ruiter in St.-Michielsgestel en politiemann Evert Drost – een beruchte jager op joden uit Zeist -, beiden toe te schrijven aan de Oranje Vrijbuiters.

⁸ Ook voor de (mislukte) liquidatie van de beruchte NSB-ster weduwe Marsman-Barendrecht uit Nederhorst ten Berg zijn de Oranje Vrijbuiters door het *Polizeistandgericht* in Den Haag veroordeeld. Het waarom (vermoedelijk verraden van joden) en door wie van de Oranje Vrijbuiters kon niet achterhaald worden.

- 24- 7-'43 Nunspeet, Opperwachtm. Marech. Den Oudsten en echtgenoot (beiden gewond).
- 29- 7-'43 Oude-Schoonebeek, overval op gemeentehuis; drie doden, t.w. burgemeester G. Bisschop, R. J. Oostindien, De Boer.
- 30- 7-'43 Z.-Laren, W. Reilingh, oud-lid (gedood).
- 2- 8-'43 Nederhorst den Berg, Mevr. Marsman-Barendrecht (niet doodelijk gewond).
- 4- 8-'43 Leeuwarden, J. Boeyenga en echtgenoot, ambtenaar Gew. Arb. Bur. (beiden niet levensgevaarlijk gewond).
- 20- 8-'43 Bussum, Kapt. Pol. E. J. Woerts (niet doodelijk gewond).
- 31- 8-'43 Borger, R. A. Oortwijn, Hoofd der School (doodelijk getroffen).
- 3- 9-'43 Utrecht, Pol. Pres. G. J. Kerlen (doodelijk getroffen).

NSB-krant *Volk en Vaderland*: binnen veertien dagen acht liquidaties en pogingen daartoe. Acht doden. (Delpher)

Deze moordanslagen door het verzet zijn aanvankelijk niet onomstreden: zij lokken tegenacties van de bezetter uit waarvan onschuldige burgers de dupe kunnen worden. In oktober 1943 echter schrijft medeoprichter van *Het Parool* Frans Goedhart in een opiniërend stuk 'dat een totale oorlog een totaal verzet' eist en dat het zedelijk verantwoord is mits op goede gronden in de strijd voor de vrijheid maar niet 'als je alleen maar ruzie met je NSB-buurman hebt'. Later komen we hier nog op terug (in hoofdstuk 6: Nunspeet).

De Oranje Vrijbuiters

De Oranje Vrijbuiters zijn in deze inleiding al enige malen ter sprake gekomen. Het gecombineerde proces van schaalvergroting en een graduele verschuiving van geweldloos naar gewelddadig verzet is ook bij deze relatief onbekende verzetsgroep duidelijk waarneembaar. Kort na het begin van de bezetting zijn de technicus bij de spoorwegen Klaas Postma, de reserveofficier Frits Meulekamp en de architect Niek van Donkelaar uit Woerden begonnen met een illegaal 'spionagenetwerkje'. In 1942, als de deportaties van joodse medeburgers goed op stoom komt, organiseren zij met een aantal medestanders onderduikadressen voor joden. Vooral Postma als spoorwegman onderhoudt contacten door het hele land. In 1943 neemt de omvang van deze verzetsgroep toe.

Deze groep rond Postma en Meulekamp, die pas eind 1942 de naam 'Oranje Vrijbuiters' aanneemt, laat zijn aanvankelijke terughoudendheid ten opzichte van geweld varen en gaat bovendien steeds grotere risico's nemen. Met het overschrijden van de grens van geweldloos naar gewapend verzet ontstaan nieuwe problemen: onder de nieuwkomers zitten soms opportunisten en avonturiers die met hun riskant gedrag voor spanningen en ruzies zorgen. De

*Landelijke Ereraad der Illegaliteit*⁹ stelt in een verzoek van de Bijzondere Strafkamer van de Arrondissementsrechtbank van Utrecht inzake de berechting wegens verraad van een van de leden van de Oranje Vrijbuiters het volgende:

‘(...) Door “onervarenheid” en onvoldoende “organisatorische talenten” konden figuren als De H. (die direct na zijn arrestatie geheel vrijwillig ging werken als *V-mann*, een Nederlandse vertrouwensman die voor de SD jacht maakte op joden en leden van het verzet) zich binnen dringen zonder onderzoek naar hun capaciteiten en kwaliteiten: verklaarbaar maar betreurenswaardig’. (...).¹⁰

Die onervarenheid, dat risicovolle gedrag en deze naïviteit van de groep als geheel luidt het einde in van een van de meest actieve Utrechtse verzetsgroepen met ‘dependances’ in Woerden en Epe en kan op 24 augustus 1943 door de Duitsers grotendeels opgerold worden.

De Oranje Vrijbuiters blijken daarin bepaald niet uniek maar illustreren op treffende wijze de problemen waarmee ook andere groepen in ons land in 1943 te maken krijgen: door uitbreiding neemt de kans op verraad toe terwijl de verschuivende normen van wat wel en niet meer toelaatbaar gedrag is ervoor zorgen dat riskant gedrag vaak toeneemt.

De Sipo/SD zit evenmin stil: de efficiëntie van het opsporingswerk neemt toe door – al dan niet gedwongen – inzet van zogenaamde *v-Leute* die in illegale netwerken binnendringen (een pregnant voorbeeld is de succesvolle infiltratie in de illegaliteit van de beruchte *v-Mann* Anton van der Waals). Ook het inschakelen van politiemensen met nazisymphathieën die van de lokale situatie goed op de hoogte zijn heeft er mede toe geleid dat veel verzetsgroepen zoals de Oranje Vrijbuiters geëlimineerd kunnen worden.¹¹

Het Verstehen

Op 1 maart 1944 verschijnt op de voorpagina van alle gelijkgeschakelde landelijke kranten in ons land onder de kop BEKENDMAKING eenzelfde bericht van de executie van achttien Oranje Vrijbuiters. Op 28 februari zijn zij door het *Polizeistandgericht Den Haag* als ‘saboteur’ ter dood veroordeeld en de volgende morgen terecht gesteld. In het vonnis wordt gesproken van een ‘geheime terreur- en veemorganisatie’ die zich bedient van ‘bolsjewistische methoden’ (wat dat ook zijn moge) die ook weerloze vrouwen neerschiet.

Om de daden van de Oranje Vrijbuiters en de reactie van de bezetters beter te kunnen begrijpen – het geschiedfilosofische begrip *Verstehen* is hierop van toepassing – moet men die in de *context* van het jaar 1943 beoordelen. Het begrip *Verstehen* van de Duitse historicus *Johann Gustav Droysen* (1808-1884) kan het best vertaald worden als ‘interpreteren’: het verklaren van uiterlijke verschijnselen in termen van innerlijke waarden of betekenissen. Het gaat er niet zozeer om hoe wij nu hun daden van 1943 beoordelen maar hoe de tijdgenoten

---

⁹ De Landelijke Ereraad der Illegaliteit werd op 7 februari 1946 in het leven geroepen met als taak het Openbaar Ministerie en de Rechter Commissaris te adviseren over de door een verdachte tijdens de bezetting gepleegde strafbare feiten in het kader van verzetsactiviteiten. Voorzitter was Dr. G. J. van Heuven Goedhart.

¹⁰ CABR inv. nr. 74616. Rapportage uitgebracht op 22 oktober 1949 door de Landelijke Ereraad: *pro Justitia*.

¹¹ Benda-Beckmann, B. von, *Het Oranjehotel. Een Duitse gevangenis in Scheveningen* (Amsterdam 2019): 125-7.

destijds daar zelf over oordelen. En zoals gesteld: het jaar 1943 kan het best gekarakteriseerd worden als een jaar van radicalisering van beide kanten waarin de bevolking zich in toenemende mate met alle middelen gaat verzetten en de bezetter daar steeds extremer en draconischer op reageert. Een ‘moordaanslag’ van nu heette toen een ‘liquidatie’, een overval of bomaanslag op een arbeidsbureau is nu een misdad maar toen een ‘gerechtvaardigde’ actie in het belang van onderduikers en verzet. Daarom is hier in het kort een kader geschetst waarbinnen de verzetsdaden van toen *verstehen* dienen te worden.

In 1943 is het verzet tot volle wasdom gekomen.

Geen maatregel maakte de bezetter zo impopulair als de ‘vordering’- lees: diefstal – van de fietsen van de bevolking ten bate van de Duitse oorlogsvoering. Als je kon aantonen een fiets nodig te hebben kon je op het gemeentehuis een ontheffing aanvragen. Voor- en achterkant van zo’n ‘permissie’. (Part. coll.)

Vrijstelling vordering van rijwielen
Freistellung Fahrradforderung

De burgemeester van **GOUDA**
Der Bürgermeister von
VERKLAART dat *H. P. Van Reedt Dordland*
erklärt dass
wonende *Kruislaan 5*
wohnhaft
in deze gemeente, is vrijgesteld van inlevering van het
in dieser Gemeinde, ist befreit von Einlieferung des
aan ~~hem~~ *haar* toebehoorend heerenrijwiel.
ihm ~~der~~ *zugehörenden Herrenfahrads.*

GOUDA *6 Aug 44* 1944
De burgemeester voornoemd,
Der Bürgermeister

[Handwritten Signature]
Referendaris ter Secretarie Z. O. Z.

N. S. 20052 II

Ook het verplicht inleveren van een radio gaf problemen. Er was wel radiodistributie met

**Omschrijving van het rijwiel,
waarvoor de vrijstelling geldt:**
Umschreibung des freigestellten Fahrrads:

Merk: *Simplen Stee*
Name:
Nummer: *126650*
Nummer:
Reminrichting: *Aurynap*
Bremse:
Kettingkast? *ja*
Kettenkast?
Jasbeschermer *nee*
Mantelbeschützer?

Stempel
GEMEENTEBESTUUR GOUDA
PROV. ZUID-HOLLAND
PER ASPERA AD ASTRA

vier kanalen waarvan de bezetter de inhoud regelde – bijvoorbeeld van Max Blokzeil met z’n beruchte wekelijkse radiopraatjes. De ‘echte’ radio werd stiekem op zolder beluisterd (naar Radio Oranje via de BBC). Wie betrapt werd riskeerde gevangenisstraf of een verblijf in kamp Amersfoort.

***

2. Het Duitse repressiesysteem.

'Er hebben in Nederland nooit meer dan 700 man bij de SD en Sipo gewerkt' (Loe de Jong).¹²

Het Duitse repressiesysteem steunt tijdens de Bezettingstijd in Nederland op twee pijlers: de Duitse *Sicherheitspolizei/Dienst* en in het verlengde daarvan, het Duitse justitiële apparaat. De hele Duitse strafrechtspraak is - naar de mening van de bekende strafpleiter in Bezettingstijd mr. C.R.C. Wijckerheld Bisdom in 1945 - een werktuig in de hand van de politieke machthebbers geweest. Zowel het Duitse politie- als het justitieapparaat was ingewikkeld en bureaucratisch. Om de vervolging van de Oranje Vrijbuiters beter te kunnen begrijpen worden hier de hoofdlijnen van dit systeem uiteengezet.

De leiding van het Duitse terreursysteem in 1943.

V.l.n.r.: Harster, Demelhuber, Deppner en Rauter. In 1943 maken deze vier Duitsers in Nederland binnen het repressiesysteem de dienst uit. (BeeldbankWO2 NIOD beeldnr.: 29381)

De Beier dr. **Wilhelm Harster** (1904 – 1991) was de *Befehlhaber der Sicherheitspolizei (BdS)*, *ss-Brigadeführer und Generalmajor der Polizei*, per 1 september 1943 in dezelfde functie overgeplaatst naar Italië (Verona). Type 'gentleman-bureaumoordenaar', in 1949 in Den Haag veroordeeld tot 12 jaar. Had in 1941 toestemming gegeven voor het gebruik van de *verschärfte Vernehmung*. Werd na

---

¹² De Jong, *Koninkrijk 8 I*, 80.

zijn vrijlating in 1956 *Regierungsrat* van de deelstaat Beieren. In 1968 in München opnieuw veroordeeld voor de deportatie van 83.000 joden maar in 1969 alweer vrijgelaten. Hij overleed in München in 1991, 87 jaar oud. Dan de Beier **Karl Maria Demelhuber** (1896 – 1988), *ss-Obergruppenführer und General-leutnant der Waffen-SS*, van april 1942 tot oktober 1943 *Befehlshaber der Waffen-SS Niederlande*. Demelhuber werd in mei 1942 als voormalig Beiers politieofficier benoemd tot commandant van de ongeveer 10.000 in Nederland gelegeerde *Waffen SS'ers*. Hij was ondergeschikt aan Rauter en slechts verantwoordelijk voor de controle op de dagelijkse gang van zaken. Toen Demelhuber meer bevoegdheden opeiste, raakte hij in conflict met Rauter. Deze won het pleit en in november 1943 verdween Demelhuber van het toneel - naar het front. Er werd geen opvolger voor hem benoemd. Na de Duitse capitulatie op 8 mei 1945 raakte hij in Brits krijgsgevangenschap maar werd zonder veroordeling in 1948 uit internering ontslagen. Hij organiseerde daarna een hulporganisatie voor voormalige leden van de *Waffen-SS* in Duitsland. Overleed in 1988 op 92 jarige leeftijd in Seeshaubt bij München. Daarachter staat dr. **Erich Deppner** (1910 – 2005), afkomstig uit de Altmark (Brandenburg), *ss-Sturmbannführer en Regierungsrat*, hoofd van de afdeling *Gegnerbekämpfung (Referat IV)*, adviseur van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei (BdS)* Harster, later bij diens opvolgers Naumann en Schöngarth. Eind juli of begin augustus 1944 werd Deppner – ‘een nazi in hart en nieren’¹³ - naar kamp Vught gestuurd met de speciale opdracht om Hitlers zogeheten *Niedermachungsbeehl* van 30 juli 1944 uit te laten voeren. Onder zijn regime werden in augustus en september 1944: 450 Nederlandse verzetsstrijders in kamp Vught (*KL-Herzogenbusch*) zonder vorm van proces geëxecuteerd. Werd in januari 1945 naar Berlijn overgeplaatst en raakte daar in Russische krijgsgevangenschap. Hij kwam in 1950 uit krijgsgevangenschap vrij. Weer terug in West-Duitsland heeft hij voor de *Organisation Gehlen*, een door de Amerikanen gedomineerde inlichtingendienst, gewerkt en later voor de *BND (Bundesnachrichten-dienst)* in de omgeving van München en genoot derhalve immuniteit tegen vervolging. Nederland heeft 20 keer (!) een uitleveringsverzoek gedaan maar hij is nooit uitgeleverd om voor zijn daden vervolgd te kunnen worden. Hij overleed pas in december 2005 op 95-jarige leeftijd in Anzing (Brandenburg). Rechts staat dan de Oostenrijker **Johann Baptist Albin (Hanns) Rauter** (1895 - 1949), *ss-Obergruppenführer en Generalkommissar für das Sicherheitswesen en Höherer SS-und Polizeiführer* voor bezet Nederland. Die is verantwoordelijk voor de deportatie van 110.000 Nederlandse joden naar de naziconcentratiekampen en de repressie van het Nederlandse verzet. Hij heeft 300.000 Nederlanders naar Duitsland laten deporteren voor dwangarbeid (*Arbeitseinsatz*). Raakte op 7 maart 1945 gewond bij een aanslag bij Woeste Hoeve op de Veluwe en is op 8 mei '45 in een ziekenhuis door de Engelsen gearresteerd. Rauter is door de Britten overgedragen aan de Nederlandse regering en berecht door het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag. Rauter ontkende het plegen van oorlogsmisdaden, maar het Hof bevond hem schuldig en veroordeelde hem ter dood. De doodstraf werd op 12 januari 1949 in hoger beroep bevestigd. Rauter is op 24 maart 1949 op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd door een vuurpeloton. Detail: hij heeft zelf het bevel tot vuren gegeven! De locatie van zijn graf is staatsgeheim.

Het Duitse politiestelsel in Nederland¹⁴

Na de machtsovername in Duitsland heeft de nieuwe nationaalsocialistische regering een daadkrachtige *politieke* politie nodig om daarmee de tegenstanders uit te schakelen en de rest

¹³ CABR inv. nr. 71005 (BG Den Haag: J. H. Veeffkind Jr. in 1946, die Deppner goed gekend heeft.

¹⁴ Jong, de. *Koninkrijk 4 I*, 75-81, Croes, M. en P. Tammes: *Giflaten wij niet voortbestaan* (Thesis Groningen 2004), passim; Riet, F. A. M. van, *Handhaven onder de nieuwe orde : de politieke geschiedenis van de Rotterdamse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Thesis UvA, Zaltbommel 2008), 254-6.

van de bevolking in bedwang te houden. Derhalve wordt eind april 1933 de Geheime Staatspolitie (*Gestapo*) opgericht. Nadat Himmler in juni 1936 is benoemd tot ‘*Reichsführer-SS und Chef der Deutsche Polizei*’ reorganiseert hij het gehele politieapparaat. De *Schutzpolizei* en *Gendarmerie* worden samengevoegd in één ‘*Hauptamt Ordnungspolizei*’. De *Gestapo* en *Kriminalpolizei* gaan samen het ‘*Hauptamt Sicherheitspolizei*’ vormen. Eind september 1939 richt Himmler dan het *Reichssicherheitshauptamt (RSHA)* op, waarin het ‘*Hauptamt Sicherheitspolizei*’ en het ‘*Hauptamt Sicherheitsdienst*’, en daardoor het hele Duitse politieapparaat één instituut worden.

De bezetter heeft hierdoor een machtig en gevreesd instrument in handen, waarmee zij haar vervolgings-, onderdrukkings-, en vernietigingspolitiek met veel succes kan uitvoeren. In Nederland strijkt de staf van de *Sipo und SD*, kort daarna aangeduid als *Befehlshaber der Sipo und des SD (BdS)*, neer aan het Binnenhof in Den Haag. Als *Befehlshaber* zijn achtereenvolgens werkzaam geweest; dr. H. Nockemann, dr. W. Harster, E. Naumann en tenslotte vanaf eind 1944 dr. K.G.E. Schöngarth. De strafgevangenis in Scheveningen krijgt een aparte afdeling *Polizeigefängnis* waar men politieke gevangenen kan ondervragen en tot hun berechting vasthouden (het zogenaamde ‘Oranjestad’).¹⁵

De eerste leiderswisseling vindt al vrij snel plaats: na de onverwachte demonstraties op 29 juni 1940 (*Anjerdag*) wordt de toenmalige *BdS* Nockemann aan de kant geschoven en vervangen door dr. Harster. Deze brengt direct veranderingen aan in de organisatiestructuur. De *Einsatzkommandos* worden opgeheven en daarvoor in de plaats worden er zes *Aussen(dienst)stellen* opgericht, gevestigd in Amsterdam, Groningen, Arnhem, Den Bosch, Maastricht en Rotterdam. Daarnaast krijgt een aantal andere plaatsen *Aussenposten*. Het bevel over de in het bezette Nederland gestationeerde gewapende SS berust bij de *HSSPF*¹⁶ Rauter. Dit geldt echter niet voor de *BdS*, omdat die alleen voor wat betreft de ‘*Sicherung der Ruhe und Ordnung*’ en interne *SS*-zaken aan Rauter ondergeschikt is. In alle andere zaken is de *BdS*, naar eigen zeggen, alleen ondergeschikt aan het *RSHA* in Berlijn (en werkt dus langs Rauter heen).

Dit is een duidelijk voorbeeld van de Duitse ‘verdeel en heerspolitiek’. Ondanks de opname in een instituut, het *RSHA*, is het systeem van de inlichtingen- en politiediensten in het Derde Rijk en de bezette gebieden even complex als ondoorzichtig. Deze ondoorzichtigheid is een van de pijlers van het nationaalsocialistische bewind waarbij de ene hand van het apparaat vaak niet weet, of wordt geacht niet te weten, wat de andere hand doet. Het ‘*Ich habe es nicht gewusst*’ ontbeert dan ook niet in alle gevallen iedere grond. Ter illustratie: Rauter, toch als *Höherer SS- und Polizeiführer (HSSPF)* niet de eerste de beste, voert na de oorlog te zijner verdediging aan dat hij niet bevoegd was zich van interne aangelegenheden van de *Sicherheitsdienst*, die formeel ondergeschikt was aan het *RSHA* in Berlijn, op de hoogte te stellen. De *HSSPF* is rechtstreeks ondergeschikt aan de *Chef der Deutschen Polizei und Reichsführer SS*: Heinrich Himmler.

---

¹⁵ Brenda-Beckmann, B von: *Het Oranjestad. Een Duitse gevangenis in Scheveningen* (Amsterdam 2019); passim.

¹⁶ Höhere SS- und Polizei Führer. In Nederland was dat Rauter.

Zoals door Loe de Jong gesteld: het Duitse repressieapparaat heeft nooit meer dan circa 700 personen omvat en kan alleen effectief functioneren dankzij de toch wel grootschalige medewerking van het Nederlandse politieapparaat inclusief de marechaussee (die in bezettingstijd overigens het predicaat ‘koninklijke’ moet inleveren en haar militaire status verliest). Een niet gering aantal Nederlandse politieambtenaren treedt in dienst van een Duitse politiedienst of wordt daarbij gedetacheerd. Naarmate het verzet toeneemt zet het apparaat met, helaas, soms verbluffend resultaat Nederlandse collaborateurs (*v-Männer*) in om te infiltreren binnen verzetsgroepen. Een pregnant voorbeeld daarvan is de beruchte *v-Mann* Anton van der Waals geweest.

De kern van het apparaat wordt gevormd door de *Sicherheitsdienst (SD)*, die, onderverdeeld in diverse *Referate*, inlichtingen verzamelt: de *Sicherheitspolizei (Sipo)* – de executieve - wordt verantwoordelijk voor het uitvoeren van recherches en arrestaties, en de *Ordnungspolizei (Orpo)* voor de handhaving van de – Duitse - orde. De *Sipo* kent als belangrijkste *Ämter*, *Amt IV (Gestapo* of *Gegnerbekämpfung*) en *V (Kripo)*, politiediensten met arrestatiebevoegdheid. De *SD* en *Sipo* vallen onder het *RSHA*, in bezet Nederland vertegenwoordigd door de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (BdS)*. De *Orpo*, belast met traditionele politietaken, opereert in uniform (vanwege de kleur van het uniform ook berucht als *Grüne Polizei*), en valt materieel en personeel onder het *Hauptamt Ordnungspolizei* van het *RSHA* maar, typerend, operationeel weer onder de *HSSPF* Rauter.

De *SD* geeft de door haar verzamelde informatie door aan de *Gestapo* (onderdeel van de *Sipo*) die belast is met *Gegnerforschung und Gegnerbekämpfung*, die verder rechercheert en de noodzakelijke arrestaties verricht. *Amt IV (Gestapo)* bestaat uit 13 *Referate* waarvan IV-A1 tot en met IV-A6 zich bezighouden met de activiteiten van het verzet.

De jodenvervolgning is het werk van *Referat IV-B4*, bij het *RSHA* onder leiding van *Adolf Eichmann*, en valt in Nederland onder de verantwoordelijkheid van de *BdS* Wilhelm Harster. De *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* in Amsterdam staat direct onder deze afdeling.

De *Kriminalpolizei (Kripo)* behandelt onder meer de algemene criminaliteit, gepleegd ten nadele van de *Wehrmacht*, voor zover deze behoort tot de competentie van de Duitse *General-Staatsanwalt* in Den Haag. De *Kripo* bestaat ook weer uit vijf *Referate*. *Referat V-A* arresteert bijvoorbeeld in samenwerking met de Nederlandse zedenpolitie in uitgaansgelegenheden ‘loslopende’ vrouwen om ze aan een medisch onderzoek in verband met geslachtsziekten te onderwerpen.

Tabel: overzicht van de belangrijkste afdelingen (*Referate*) van de SIPO/SD:

- III: Inlichtingen-*Sicherheitsdienst (SD)*. Geen executieve bevoegdheid.
- IV-A1-6: Bestrijding verzet. *Referat IV (Sipo)* heeft wél een executieve bevoegdheid.
- IV-B4: Joden en hulp aan joden: zgn. *Judenreferat*.
- IV-B1-3: Religie (o.a. Jehova’s getuigen, protestantse- en katholieke kerken).

- IV-C: *Schützhäftlinge*.
- IV-D: Ontduiking *Arbeitseinsatz*.
- IV-E: *Abwehr*/contraspionage.
- V-A - E: *Kriminalpolizei (Kripo)*.

Sachbearbeiter: is de Gestapo-agent die een onderzoek leidt en de verdere (juridische) afwikkeling voorbereidt. Na arrestatie zit de verdachte vast in een zogeheten *Polizei-* of in *Untersuchungshaft*. De *Sachbearbeiter* bepaalt grotendeels wat er met een arrestant gaat gebeuren. Hij neemt de verhoren af, bepaalt of daarbij *verschärfte Vernehmung* dan wel *Dauervernehmung* toegepast wordt - dat wil zeggen dat hij een verregaand mandaat heeft om een verdachte onder druk te zetten met gebruik van psychisch- dan wel fysiek geweld. Verder kan hij bepalen of iemand vrijgelaten wordt of in *Polizeihaft* blijft. In het laatste geval bezit hij dan weer het mandaat om iemand van verder onderzoek *ab zu trennen* (te onttrekken) en dan in *Schutzhaft* te plaatsen (preventieve hechtenis voor onbepaalde termijn, waarbij geen enkele vorm van berechting plaatsvindt – zoals bijvoorbeeld bij hulp aan joden: *Judenbegünstigung*. Dat vereist wel een op schrift gesteld en door de verdachte ondertekend zogenaamd *Schutzhaftbefehl*.) Overschrijdt de *Schutzhaft* een termijn van zes maanden, dan volgt automatisch overplaatsing naar een concentratiekamp in Duitsland.¹⁷

Ook kan de *Sachbearbeiter* direct beslissen om de gearresteerde naar een vernietigingskamp te laten overbrengen als het een Jood of Zigeuner betreft. Hij kan het *Reichskommissariat* adviseren aan welke gerechtelijke instantie de *Häftling* overgedragen kan worden. De *Sachbearbeiter* heeft dus veel invloed op de status en lotsbestemming van een arrestant. Hij beslist eveneens over *Einzelhaft*, bezoeksregelingen en correspondentie van de *Häftling*.¹⁸

Het resultaat is dat iemand in *Schutzhaft* genomen kan worden als de *Sachbearbeiter* daar de lust toe voelt. Dat kan ook gebeuren als de Gestapo-beambte onvoldoende bewijs verzameld heeft maar desondanks meent dat de verdachte (te) gevaarlijk is om te laten gaan.

Het Duitse justitiesysteem in Nederland¹⁹

De competentie van de Duitse rechterlijke instanties, die hun in juli 1940 door Arthur Seyß-Inquart – Rijkscommissaris van het bezette Nederland - wordt toebedeeld, doet een politieke rechtspraak verwachten. Die verwachting is uitgekomen. Al in de eerste drie jaar van de bezetting zijn duizenden Nederlanders wegens anti-Duitse of als zodanig geïnterpreteerde

---

¹⁷ Croes, *Gif*, 142.

¹⁸ Benda-Beckmann, *Oranjehotel*, 46-7.

¹⁹ Freitag Drabbe Kunzel, G.G von. *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland*, (Thesis Amsterdam 1999), passim; De Jong, *Koninkrijk 8 I: Politieke gevangenen*, passim.

feiten veroordeeld. Daarbij maken de Duitse autoriteiten geen onderscheid tussen politieke-, commune- of economische misdrijven. Alle kunnen de 'orde' verstoren en worden om die reden als bedreigend voor de bezetter beschouwd. Dit sluit overigens niet uit dat ook andere instanties zich eveneens met de bestrijding en bestraffing van genoemde misdrijven bezig houden. De strafrechtelijke procedure is doorspekt met momenten waarbij conventionele beginselen en regels opzij geschoven zijn omwille van de politieke opportuniteit. Het is de verdachte die daarvan negatieve gevolgen ondervindt. Zijn positie is slecht beschermd.

Evenals in nazi-Duitsland is de Duitse rechtspraak in bezet Nederland anti-individualistisch, gericht op de bescherming van de '*Volksgemeinschaft*' en de '*öffentliche Ordnung*', en (mede) gebaseerd op het '*Gesundes Volksempfinden*': vage begrippen, maar geliefd bij de Duitse autoriteiten en met een sterke politieke lading.

In de fase van het vooronderzoek heerst de Duitse *Sicherheitspolizei*. Eigenmachtig (dat wil zeggen: zonder toezicht van het Duitse Openbare Ministerie: *Staatsanwaltschaft*) kan zij, dat wil zeggen: de zogenaamde *Sachbearbeiters*, bepalen of een advocaat zijn cliënt mag bezoeken, of er bij het verhoor geweld wordt gebruikt (*verschärft Vernehmen*), hoe lang het voorarrest duurt, of het Openbaar Ministerie (OM) over de zaak ingelicht zal worden en of de zaak überhaupt aan het OM wordt overgedragen. Dikwijls wordt besloten om verdachten *ab zu trennen*, dat wil zeggen: te onttrekken aan de verdere rechtsgang. Niet zelden belanden deze *abgetrennte* personen dan als *Schutzhäftling* in een van de concentratiekampen.

In de daaropvolgende procesfase is het *Staatsanwaltschaft* de bevoegde autoriteit. Ook deze instantie kan verdachten *abtrennen*, wat in deze context teruggave aan de Duitse politie betekent.²⁰

Over het sepotbeleid is niet veel bekend. Uit bestudering van 1.200 bewaard gebleven sepotzaken blijkt dat er buitenproportioneel veel zaken tegen Rijks-Duitsers zijn geseponneerd. Van belang is voorts op te merken dat het *Staatsanwaltschaft* in zwaardere zaken voortdurend zijn optreden afstemt op de wensen van de politiek (*Hauptabteilung Justiz*). In een aanklacht kan direct tot het vaststellen van de zittingsdatum worden verzocht en de wettelijke dagvaardingstermijn kan worden genegeerd wat tot gevolg heeft dat een zaak snel kan voorkomen en worden berecht.

Vrouwen vormen een aparte categorie en hebben dikwijls profijt gehad van het seksistische denken van de Duitse rechter: '*vrouwen doen in naam van de liefde wat van hen verlangd wordt, reageren primair op hun emoties en handelen (dus) ondoordacht*', zo was kortweg zijn mening.²¹ Veruit de meeste verzetsstrijdsters hebben, na *abtrennung* tijdens hun detentie, *Schutzhaft* opgelegd gekregen (zoals koerierster Truus Solleveld van de Oranje Vrijbuiters) om dan vervolgens naar Kamp Vught en/of het *Frauenlager Ravensbrück* te verdwenen.

Als 'rechtsgrondslag' voor de bestrijding van het verzet gaat vanaf 1 mei 1943 de *Verordnung Openbare Orde 1943* gelden. Volgens afkondiging door de Rijkscommissaris Seyß-Inquart op die datum wordt ingevolge artikel 62 lid 3 van de Verordening onder meer:

---

²⁰ Abtrennen: afsnijden, in dit verband het onttrekken aan de verdere rechtsgang.

²¹ Von Frijtag, *Het recht van de sterkste*, 173.

'hij die zonder daartoe gerechtigd te zijn schiet-, slag- of stootwapens bij zich draagt of in zijn bezit heeft, hij die pamfletten vervaardigt, verspreidt of in zijn bezit heeft, welke de openbare orde kunnen verstoren en hij die zich tegen de openbare macht verzet, standrechtelijk veroordeeld en derhalve ingevolge artikel 66 der Verordening Openbare Orde 1943 in het algemeen gestraft met den dood'.

SS- und Polizeigericht X

Een instantie die na de April-meistakingen van 1943 meer van zich laat horen, is het *SS- und Polizeigericht X* (spreek uit: *zehn*) geweest. Deze instantie, die in februari 1944 van Den Haag naar Velp verhuist, houdt zich aanvankelijk bijna uitsluitend bezig met het berechten van Duitse leden van de SS- of Duitse politie die een strafbaar feit hebben begaan. Dit *SS- und Polizeigericht* is dus vooral een *Truppengericht* geweest. In bezet Nederland zijn Duitse leden van de SS en de Duitse politie aan de jurisdictie van de 'gewone' Duitse rechter onttrokken. Ook Nederlanders, die na 15 mei 1940 in dienst zijn van een organisatie van de SS of politie, alsook leden van de Landwacht en de vrijwillige Hulppolitie, vallen onder de jurisdictie van dit *SS- und Polizeigericht*. Nederlandse burgers komen tot mei 1943 alleen met het *SS- und Polizeigericht* in aanraking, wanneer zij een delict hebben gepleegd ten nadele van de SS of de Duitse politie en wanneer de rijkscommissaris (of, namens hem: *Hauptabteilung Justiz*) deze instantie uitdrukkelijk toestemming verleent om de betreffende zaak te berechten. Het aantal politieke zaken (illegaliteit, *judenbegünstigung*) tegen Nederlanders is als georganiseerde en voorgekomen zaak onbeduidend gebleven.²² Met berechting van de Oranje Vrijbuiters heeft deze instantie dan ook niets van doen gehad.

Polizeistandgericht

Meer 'faam' dan het *SS- und Polizeigericht X* heeft het *Polizeistandgericht* gekregen.²³ 'Radikal und rasch' optreden lijkt Rijkscommissaris Seyß-Inquart in de vroege herfst van 1943 nodig vanwege het toenemende aantal aanslagen en overvallen door het verzet gepleegd.²⁴ Halverwege september maakt hij in een interne *Dienstanweisung* bekend dat het Duitse *Polizeistandgericht* voortaan de bevoegdheid krijgt om bepaalde sabotagehandelingen te berechten. Daarbij denkt de Rijkscommissaris aan zaken tegen *Banden*, dat wil zeggen: ondergrondse organisaties met een communistische kern en met ondergedoken leden.

Tijdens de stakingsdagen van April/mei 1943 heeft het Duitse politiestandgerecht zijn ware aard getoond.²⁵ De procedure is al eenvoudig: rechtsmiddelen zijn afwezig, evenals advocaten; opgelegde straffen hoog en deze worden bijzonder snel - *radikal und rasch* - tot

²² Von Frijtag, *Het recht van de sterkste*, 197-8.

²³ Von Frijtag, *Het recht van de sterkste*, 198-200.

²⁴ Koll, J.: *Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden* (Wenen 2015): 145.

²⁵ Hoofd was de zogeheten HSSPF Nordwest Rauter.

uitvoering gebracht. Ook ontbreekt een Openbaar Ministerie. Hoger beroep is niet mogelijk. De functionaris die heeft meegewerkt aan het politieonderzoek (de zogenaamde *Sachbearbeiter*) stelt de aanklacht op, dient deze in en is eveneens *Vertreter der Anklage* op de zitting. Het bijzondere is dat het Politiestandgerecht formeel toestemming van de Duitse *Generalstaatsanwalt* nodig heeft wil het een zaak kunnen behandelen. Op 30 september 1943 houdt het politiestandgerecht zijn eerste zitting zonder afkondiging van een (Duits) *standrecht*. Bij die gelegenheid is de zaak tegen 25 leden van de Amsterdamse verzetsgroep CS-6 behandeld. Van hen worden negentien ter dood veroordeeld. Reeds de volgende dag zijn hun doodvonnissen voltrokken. Na deze zaak volgen anderen. In de betrekkelijk korte periode dat het politiestandgerecht op Nederlandse bodem gefunctioneerd heeft (vanaf het voorjaar 1943 tot augustus 1944) zijn vele ondergrondse activisten door deze instantie veroordeeld - zo ook 20 Oranje Vrijbuiters. Vooral links georiënteerde groepen, die zich bezig hebben gehouden met hulp aan onderduikers en/of met gewapend verzet, lopen het gevaar met deze instantie in aanraking te komen. Wie voor het politiestandgerecht verschijnt moet voor zijn leven vrezen. Zoals al gesteld: de vonnissen zijn doorgaans zeer streng: de doodstraf is eerder regel dan uitzondering. Bekende voorbeelden: twee voormalige Tweede Kamerleden van de vooroorlogse CPN Cees Schalker en Ko Beuzemaker zijn in januari 1944 door deze instantie ter dood veroordeeld. Ook Gerrit van der Veen wordt met zijn kompanen in de duinen van Overveen gefusilleerd nadat het politiestandgerecht op 10 juni 1944 het doodvonnis wees. Iets later die zomer spreekt hetzelfde gerecht de doodstraf uit tegen 23 medewerkers van de Trouwgroep. Ook deze straffen zijn vrijwel onmiddellijk in Vught voltrokken. Dit Trouwproces zal overigens het laatste optreden van het politiestandgerecht zijn omdat Hitlers *Niedermachungsbefehl* na 20 juli in werking treedt. Daarna zijn er door dit politiestandgerecht geen zaken meer tegen illegale werkers in behandeling genomen.

Met de instelling van het *Polizeistandgericht* hebben Rauter en zijn Berlijnse superieuren de door hen zo fel begeerde eigen rechterlijke instantie op het gebied van de *Gegnerbekämpfung* gekregen. Elders in Europa, zoals in Polen en in Noorwegen, is dat al veel eerder gebeurd. De gepolariseerde verhoudingen in bezet Nederland geven waarschijnlijk bij Seyss-Inquart de doorslag om naast de 'gewone' Duitse rechterlijke instanties (zie onder) deze bijzondere Politie rechtbank toe te laten. Om het politiestandgerecht uitsluitend als een exponent van Rauter en zijn SS-richting te beschouwen, is daarom niet juist. In deze rechtspraak heeft zich de tijdgeest gemanifesteerd en de repressieve koers die het bezettingsregime als geheel in 1943 is gaan varen.

Rauter zelf heeft na de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 tevergeefs in Berlijn geprotesteerd tegen het opheffen van 'zijn' *Polizeistandgericht*. Erich Deppner (hoofd *Gegnerbekämpfung* – *Referat IV*) heeft Rauter echter voor een voldongen feit geplaatst door dit hierboven genoemde *Hitlerbefehl* direct tot uitvoering te brengen en alle in Vught gevangen gehouden verzetsmensen zonder vorm van proces te laten executeren. Tussen juli en september 1944 zijn in Vught vierhonderdvijftig verzetsmensen zonder vorm van proces geëxecuteerd. De

hele top van de Landelijke Onderduikorganisatie en de Limburgse Onderduikorganisatie die zich toen in Vught bevond werd omgebracht, alsmede vele anderen.²⁶

Landesgericht en Obergericht²⁷

Drie Oranje Vrijbuiters zijn aan het Duitse *Obergericht*²⁸ overgedragen:

'(...) Drie andere gevallen, die bij het Polizeistandgericht waren ingediend, zijn overgebracht naar het Deutsche Obergericht, daar het bij deze gevallen gaat om individuele bedrivers van misdaden, die geen lid zijn van een terreurorganisatie.'

Het *Landesgericht* en het hogere *Obergericht* zijn typisch Duitse civiele rechtbanken en bij uitsluiting bevoegd om bepaalde handelingen van burgers te berechten, die zijn gericht tegen Duitse instituten, personen of belangen. Na de Februaristaking van 1941 begint met name het *Obergericht* ook zaken tegen Nederlanders te behandelen die zich bijvoorbeeld schuldig gemaakt hebben aan illegaal slachten of illegaal radiobezit (én het luisteren aan Radio Oranje en BBC). Het lagere *Landesgericht* behandelt alleen eenvoudige overtredingen tegen Duitse bepalingen en bestaat uit één rechter, een *Staatsanwalt* (aanklager) en een griffier; het *Obergericht* telt drie (beroeps)rechters, een *Staatsanwalt* en een griffier. Daarnaast heeft er ook nog een speciale vorm van een *Obergericht* bestaan: het *Obergericht* als *Sondergericht* die de allerzwaarste gevallen van verzet (zoals sabotage en ander illegale werk) tegen de Duitse overheersers te behandelen krijgt. In tegenstelling tot het zogenaamde *Polizeistandgericht* (zeven stuks) waren de *Landes-* en *Obergerichten* milder in hun strafopleggingen en beschaafder tegen verdachten en hun – hier wel toegelaten – Nederlandse advocaten. De drie Oranje Vrijbuiters die naar het *Obergericht* als *Sondergericht* verwezen zijn (Harm van Toor, Johan Linders en Johannes van Os, zij zullen nog worden besproken) hebben dan ook ieder 'slechts' 15 jaar tuchthuis opgelegd gekregen en die tot de bevrijding in een concentratiekamp in Duitsland uitgezeten. Na 'Dolle Dinsdag' (5 september 1944) stort het hele Duitse rechtssysteem in omdat het personeel is gevlucht óf naar Duitsland teruggekeerd.

Schutzhaft

*'Weinigen weten nog dat al in 1933, direct na de machtsovername van Hitler, tienduizenden van zijn landgenoten (zonder enige vorm van proces) in een nieuw soort inrichtingen verdwenen, concentratiekampen genoemd. Hun aantal werd steeds groter, zowel van de kampen als van de gevangenen, Schutzhäftlinge geheten. Zij zaten daar immers 'zum Schutz von Staat und Volk', ter bescherming van Staat en volk tegen deze ongewenste elementen. Talloze Nederlanders zouden tijdens de bezetting ook deze rechteloze status van Schutzhäftling verwerven, (...).'*²⁹

In de Duitse strafrechtspraak is vrijwel onmiddellijk na de *Machtübernahme* van 1933 een nieuwe wind gaan waaien. De verordening van 28 februari 1933 heeft de poort geopend naar

²⁶ wikipedia.org/wiki/Deppner-executies.

²⁷ De Jong, *Koninkrijk 8 I*, 310-5.; Von Frijtag, *Recht van de sterkste*, 137 e.v. en 200 e.v..

²⁸ *Nederlandse dagbladen: 'Twintig doodvonnissen'*, 1 maart 1944, 1.

²⁹ NRC, *Nederland was in de oorlog geen slaapstad*, 4 oktober 2003.

een van staatswege geautoriseerde, buitengerechtelijke vrijheidsbenemingen van burgers. Zonder dat er een rechter aan te pas komt kunnen personen voor onbepaalde tijd worden opgesloten. Deze opsluiting wordt aangeduid als *Schutzhaft*. Van de mogelijkheid een persoon in *Schutzhaft* te nemen, kan gebruik worden gemaakt wanneer de handeling in de ogen van de bevoegde instantie ‘*staatsgefährdend*’ is geweest. De bevoegde instantie in deze is niet de Duitse justitie, maar een tak van de *Sicherheitspolizei – Referat IV-C: Schutzhaft* - die op brede steun van het naziregime heeft kunnen rekenen. Die beschouwt het als haar primaire taak de Duitse 'volksgemeenschap' te beschermen. Voor *gemeingefährliche* elementen is geen plaats. In groten getale zijn die opgepakt en als *Schutzhäftling* in kampen opgesloten. Aanvankelijk is *Schutzhaft* alleen als preventieve maatregel bedoeld, maar na verloop van tijd ook een maatregel die in plaats van of naast een gerechtelijke straf kan worden opgelegd. In het algemeen is de *Schutzhaft* hét wapen in de strijd tegen politieke tegenstanders van het nationaalsocialistische regime geweest.

Het *Reichssicherheitshauptamt (RSHA)* in Berlijn moet officieel zelf deze *Schutzhaft* opleggen, hetzij voor een bepaalde periode, hetzij voor onbepaalde tijd. Voor wat ons land betreft, daar worden de beslissingen uit Berlijn meestal niet afgewacht: de *Sicherheitspolizei* doet alsof het voorstel al is goedgekeurd. *BdS* Harster heeft eind januari 1943 zijn ondergeschikten aldus geïnstrueerd: lichte en middelzware gevallen kunnen zonder toestemming uit Berlijn af te wachten naar Vught – *KL-Herzogenbusch* - worden gestuurd. Alleen de zwaarste gevallen dienen naar kampen in Duitsland gestuurd te worden.³⁰ Het 'officiële' *Schutzhaftlager* Vught is dan ook, geheel buiten het *RSHA* om, goeddeels gevuld met 'lichtere' gevallen, maar voor de 'zware' blijft toch contact met het *RSHA* nodig: dát is de centrale instantie die de verdeling over de verschillende concentratiekampen in Duitsland regelt.³¹

Conclusie

Direct na de capitulatie op 15 mei 1940 heeft de Duitse bezetter een repressiesysteem opgetuigd om een mogelijkheid te hebben hun onwelgevallige personen te kunnen uitschakelen. Daarvoor zijn alle machtsmiddelen die het Duitse politie- en justitiesysteem hem bood, gebruikt. Het hele Nederlandse rechtssysteem is daarbij ondergeschikt aan het Duitse gemaakt – met als gevolg een hoge mate van rechteloosheid voor de aangeklaagden. Naast de rechtsgang langs Duitse gerechtshoven heeft de *Sicherheitspolizei* ook de mogelijkheid om verdachten al eerder *ab zu trennen*: als het ware af te ‘snijden’ van de reguliere rechtspraak en hen als *Schutzhäftling* uit de maatschappij te kunnen verwijderen en in een concentratiekamp te laten verdwijnen.

Met het in 1943 instellen van het *Polizeistandgericht* is de bezetter ervan uitgegaan dat de afschrikwekkende werking daarvan de toenemende illegaliteit zou ontmoedigen.

***

---

³⁰ Von Frijtag, *Het recht van de sterkste*, 122-3.

³¹ De Jong, *Koninkrijk 8 I*, 213-4